

Europejskie dziedzictwo kulturowe w strategicznych i rozwojowych priorytetach Unii Europejskiej (2010-2020)

Bożena Gierat-Bieroń, *Jagiellonian University (Cracow, Poland)*

E-mail: bozena.gierat-bieron@uj.edu.pl

ORCID: 0000-0002-4527-4748

Streszczenie

Dziedzictwo kulturowe stało się priorytetowym obszarem działalności Unii Europejskiej (UE) po Traktacie Lizbońskim. Kryzysy, które zachwiały zasadami aksjologicznymi integracji, przesądziły o wyborze tego obszaru, dlatego z dziedzictwa uczyniono niejako medium europejskiej pamięci, ale też katalizator wzrostu gospodarczego i komponent zrównoważonego rozwoju Unii. Niniejszy artykuł prezentuje analizę celów i zadań strategicznych dziedzictwa, zdefiniowanych w aktach prawa wtórnego UE oraz w decyzji o powołaniu Europejskiego Roku Dziedzictwa Kulturowego (2018). Autorka poszukuje korelacji występujących między sektorem dziedzictwa kulturowego oraz zasadami zrównoważonego rozwoju. Pozwoli to na ustrukturyzowanie sektora pod kątem wielopoziomowego zarządzania „zasobami”, wykorzystania jego potencjału kapitałotwórczego, a także zabezpieczenia sektora dzięki unijnym mechanizmom finansowym i cyfrowym. Teoretycznymi podstawami analizy politologicznej są koncepty Dawida Thorsby'ego oraz Jona Hawkesa definiujące strategie kulturowe w zrównoważonym rozwoju i przeniesione tutaj na grunt inicjatyw politycznych UE, odnoszące się do efektu spójności i synergii kultury z innymi politykami publicznymi Unii.

Słowa kluczowe: dziedzictwo kulturowe Europy, zrównoważony rozwój, mechanizmy wsparcia kultury w UE, polityka kulturalna Unii Europejskiej, Unia Europejska, UE

European cultural heritage in the Strategic and Development priorities of the European Union (2010-2020)

Abstract

Following the Treaty of Lisbon, the cultural heritage has become one of the priorities of the European Union's (EU) policy. It was a direct result of the crises that shook the axiological foundations of integra-

tion process. Cultural policy was made, on the one hand, a medium of European memory, and, on the other hand – a catalyst for economic growth and an important component of sustainable development of the Union. This article presents the analysis of the strategic objectives of heritage as defined in EU secondary legislation and in the decision on establishing the European Year of Cultural Heritage (2018). The author determines correlations between the cultural heritage sector and sustainable development. They allow the sector to be structured in terms of multi-level management of 'resources', harnessing its capital-generating potential, and safeguarding it through EU financing and digitalisation mechanisms. The theoretical principles of the policy analysis are the concepts by David Thorsby and Jon Hawkes concerning the role of cultural strategies in sustainable development, transferred to EU policy initiatives addressing the coherence and synergy of culture with other public policies of the Union.

Keywords: European cultural heritage, sustainable development, EU supporting mechanisms for cultural sector, European Union cultural policy, European Union, EU

Ochrona i promocja europejskiego dziedzictwa kulturowego stała się obszarem strategicznym Unii Europejskiej (UE) po 2010 roku, kiedy ogłoszono strategię *Europa 2020* (Komisja Europejska 2010), a następnie akty prawa wtórnego odnoszące się do dziedzictwa. Dziedzictwo europejskie zaczęło być traktowane jako składnik zrównoważonego rozwoju, a jego promocja – postrzegana w kontekście budowania ekosystemu kulturowego Europy. Najważniejszym jednak postulatem strategicznym odnoszącym się do dziedzictwa w drugiej dekadzie XXI wieku było wielopoziomowe i zintegrowane zarządzanie dobrami kultury oraz cyfryzacja sektora.

Niniejszy artykuł ma na celu weryfikację dwóch **hipotez badawczych**. Pierwszą jest stwierdzenie, że polityka UE wobec dziedzictwa ewoluowała po 2010 roku w kierunku uczynienia zeń obszaru priorytetowego (zarówno w wymiarze wewnętrznym, jak i zewnętrznym), mimo kluczowych od wielu lat dla rozwoju UE roli przemysłów kreatywnych. Druga hipoteza – to stwierdzenie, że w świetle strategii *Europa 2020* dziedzictwo podlega zasadom zrównoważonego zarządzania (Drucker 2000), tzn. powinno rozwijać się w oparciu o procesy innowacyjne, wzmocnioną współpracę ośrodków władzy i poziomów decyzyjnych, a także implementację unijnych instrumentów wsparcia. Artykuł został oparty na analizach jakościowych zawartości treści dokumentów UE oraz potencjału instytucjonalnego Unii. Ramy teoretyczne dla rozważań to koncepcje kulturowego wymiaru zrównoważonego rozwoju Davida Thorsby'ego (zob. Thorsby 2001, 2010), a zwłaszcza Jona Hawkesa (zob. Hawkes 2001). Ramy czasowe analizowanego dyskursu to okres od 2010 do 2020 roku, ze szczególnym uwzględnieniem roku 2018 – *Europejskiego Roku Dziedzictwa Kulturowego*. W dyskursie pominięto perspektywę po-covid'ową, wymagającą dogłębnych analiz skutków pandemii dla sektora kultury, w tym dziedzictwa kulturowego, co wymusiłoby rekompozycję prowadzonego dyskursu.

1. Kultura w procesie zrównoważonego rozwoju. Rys teoretyczny

Doktryna ekonomiczna zrównoważonego rozwoju Davida Ricardo, Thomasa Roberta Malthusa i Johna Stuarta Milla zyskała nowe otwarcie w latach 60. XX wieku (Siekierski,

Rutkowska 2008), kiedy zdano sobie sprawę z degradacji powierzchni Ziemi ze względu na gwałtowny rozwój gospodarczy, co spowodowało światową dyskusję na temat dzielenia się zasobami i systemami przyrodniczymi. W jej podsumowaniu ogłoszono dążenie do wyeliminowania nierównowagi między wzrostem gospodarczym a rozwojem społecznym i stworzenie modelu, który zapewni realizację potrzeb człowieka bez szkody dla ekosystemu Ziemi (Trzepacz 2012). W raporcie *Nasza wspólna przyszłość* Światowej Komisji ds. Środowiska i Rozwoju ONZ z 1987 roku, zwanym też raportem Brundtlanda, zrównoważony rozwój został zdefiniowany jako solidarność międzypokoleniowa, przeciwdziałająca ewentualnym szkodom wyrządzonym przyszłym pokoleniom z powodu nadmiernego konsumpcjonizmu pokolenia obecnego (*Our Common Future* 1987). W toku analiz badawczych (Pearce et al. 1990; Bergh, Nijkamp 1991) wypracowano model zrównoważonego rozwoju oparty na trzech komponentach: gospodarka, środowisko, społeczeństwo, przy czym wewnętrzna dynamika modelu miała polegać na zachowaniu równowagi pomiędzy trzema komponentami poprzez poszukiwanie ich wewnętrznego i zewnętrznego ładu. Innymi słowy: „Zrównoważony rozwój (*Sustainable Development*)” tłumaczony jest jako trwały rozwój społeczno-gospodarczy, w którym następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych, z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych, w celu zagwarantowania możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń” (Siekierski, Rutkowska 2008: s. 361).

Pojęcie zrównoważonego rozwoju charakteryzują wyspecjalizowane zasady, z których do najważniejszych należą: wysoki poziom ochrony środowiska przyrodniczego, kulturowego i społecznego; integracja ładów, prewencja i przezorność, skuteczność prawna, regionalizacja oraz partnerstwo i uspołecznienie (Perlo 2014: s. 58). Z czasem termin zastąpiono równoważnymi pojęciami: trwały rozwój lub ekorozwój (Burchard-Dziubińska 1998; Baum 2003).

Kultura jest coraz częściej postrzegana jako dodatkowy, czwarty element opisanego wyżej modelu zrównoważonego rozwoju (*Our Creative Diversity* 1995; Cernea 2001; Hawkes 2001; Janikowski 2009; Pascual 2009; Thorsby 2010; Purchla 2011; Murzyn-Kupisz 2013; Plebańczyk 2018; Labadi et al. 2021). Dzieje się tak dlatego, że kultura jako „materialna i umysłowa działalność społeczeństw oraz jej wytwory” (*Słownik Współczesnego Języka Polskiego* 1996: s. 443), a także jako „sposób życia, instytucje, dobra i usługi kulturalne” (Gajda 2005: s. 43) jest silnie skorelowana z gospodarką, ochroną środowiska i rozwojem społecznym. Wpływa na postawy przedsiębiorców, kształtowanie kapitału ludzkiego, przyjmuje postać zasad moralnych wyrażających się, na przykład, chęcią sprawiedliwego podziału korzyści wynikających ze wzrostu gospodarczego. Instytucje kultury mogą regulować kwestie zanieczyszczenia środowiska i jego wpływu na ochronę zabytków. Włączenie kultury do filarów zrównoważonego rozwoju postulowały międzynarodowe dokumenty: *Europejska Konwencja Krajobrazowa* z 2000 roku (zob. Konwencja Rady Europy 2006/98), *Konwencja UNESCO* z 2003 roku (zob. Konwencja UNESCO 2011/1018), a szczególnie *Konwencja UNESCO* z 2005 roku (zob. Konwencja UNESCO 2007/1584 i 1585), którą ratyfikowała Unia

Europejska w imieniu wszystkich państw członkowskich. Konferencja UNESCO w Hangzhou w 2013 roku przyjęła deklarację o nazwie *Placing Culture at the Heart of Sustainable Development Policies*, wskazującą na usytuowanie kultury jako czwartego filaru koncepcji zrównoważonego rozwoju (UNESCO 2013).

Silny akcent na kulturę jako składnik społeczno-politycznego dobrobytu położyli badacze australijscy w dyskursie o kulturze aborygeńskiej. Ekonomista Dawid Thorsby (Thorsby 2001, 2010), badając raport Brundtlanda z 1987 r. i odwołując się do koncepcji rozwoju kapitału zauważył, że istnieją inne pochodne zjawiska, takie jak kapitał ludzki, społeczny, naturalny czy kulturowy. Uznał, że: „Zasoby naturalne, podobnie jak kulturowe, są dziedzictwem przeszłości (odpowiednio natury lub dziełem wcześniejszych pokoleń), lecz nie są w niej zamknięte, są użytkowane i podlegają ciągłym przekształceniom.” (Murzyn-Kupisz 2013: s. 95). Znaczący polityk kulturalnych Jon Hawkes zakładał, że współczesne planowanie publiczne wymusza rezygnację z triadowego modelu zrównoważonego rozwoju na rzecz włączania dóbr kultury, będącej synonimem vitalności (*vitality*) człowieka. Hawkes twierdził, że „zrównoważone społeczeństwo zależy od zrównoważonej kultury” oraz że „wszelkie budowane strategie rozwojowe muszą opierać się również o strategię kulturową” (Hawkes 2001: s. 12).

To stanowisko nie pozostaje bez znaczenia w przypadku budowania przez UE wieloletnich strategii rozwojowych, włączających sektor kultury. Trzeba zaznaczyć, że Hawkes inspirował się stanowiskiem Davida Yenckena i Debry Wilkinson z monografii *Resetting the Compass: Australia's Journey Towards Sustainability* (Yencken, Wilkinson 2001) stanowiącym, iż „różnicowane warunki środowiskowe wpływają na reakcje kulturowe. Środowisko również pośrednio wpływa na kulturę; kształtuje sposoby widzenia, słyszenia, odczuwania i rozumienia oraz przez przywiązania do konkretnych miejsc” (Yencken, Wilkinson 2021: s. 352). Stanowisko to prowadziło badaczy do konceptu kultury jako czwartego filaru zrównoważonego rozwoju¹.

Kluczowy dla niniejszego wywodu jest tekst Katarzyny Plebańczyk (2018), w którym autorka powołuje się na badania dotyczące roli kultury w zrównoważonym rozwoju Unii Europejskiej. Zostały one zebrane w publikacji *Culture in, for and as Sustainable Development. Conclusions from the COST Action IS1007 Investigating Cultural Sustainability* (Dessein et al. 2015)². Plebańczyk (2018) podaje trzy warianty, w jakich może występować kultura, jeśli włączyć ją w proces zrównoważonego rozwoju, wynikające z konkluzji publikacji. Są one następujące:

¹ Jon Hawkes niewątpliwie przyczynił się do wzmocnienia roli kultury światowej w dyskusji o zrównoważonym rozwoju. Po ogłoszeniu też w monografii o wymownym tytule *The Fourth Pillar of Sustainability. Culture's Essential Role in Public Planning* (zob. Hawkes 2001), Prezydium Wykonawcze UCLG (United Cities and Local Government, organizacja patronacka dla miast i samorządów lokalnych) III Kongresu w Mexico City w 2010 roku w oświadczeniu końcowym potwierdziło związek kultury z koncepcjami zrównoważonego rozwoju. W oświadczeniu zwrócono się do miast o zagwarantowanie „rozwoju samego sektora kultury” i zapewnienie, żeby wszystkie polityki publiczne (edukacja, gospodarka, nauka, komunikacja, środowisko, spójność społeczna i współpraca międzynarodowa) były analizowane pod kątem wpływu na kulturę.

² Badania te zostały zlecone przez Komisję Europejską (szerzej patrz: Cost Association 2010). Prowadzili je badacze polityk kulturalnych zrzeszeni w konsorcjum European Cooperation in Science and Technology – COST. Sygnatura badania: COST Action IS1007: Investigating Cultural Sustainability.

- 1) kultura „może odgrywać rolę wspomagającą i samopromującą”;
- 2) można podkreślać jej siłę oddziaływania równoważącą „wszystkie trzy istniejące filary, kierującą zrównoważonym rozwojem między ekonomicznymi, społecznymi i ekologicznymi presjami i potrzebami”;
- 3) jej rola może być bardziej fundamentalna. „Kultura integruje, koordynuje i prowadzi wszystkie jego aspekty” (Plebańczyk 2018: s. 169-170; zob. także: Dessein et al. 2015).

Aby ewentualnie móc wybrać dla Unii Europejskiej jeden z modeli zaproponowanych przez badaczy COST Action (co nastąpi w konkluzjach niniejszego artykułu), należy dokonać analizy polityki kulturalnej UE pod kątem zrównoważonego rozwoju ze szczególnym uwzględnieniem dziedzictwa jako obszaru priorytetowego. Dziedzictwo zaś rozważane w kontekście instytucjonalnym i politycznym to „dorobek materialny i duchowy, przekazywany z pokolenia na pokolenie” (Zeidler 2010: s. 15), którego „nadmierna i nieprzemysłana eksploatacja przez człowieka doprowadzić musi w konsekwencji do całkowitego jego wyczerpania, a zatem [...] konieczne jest zintensyfikowanie ochrony i maksymalne ograniczenie eksploatacji dziedzictwa” (Kobyliński 2000: s. 17, cyt. za: Gawet 2016: s. 15).

2. Włączanie ochrony dziedzictwa kulturowego w krwioobieg rozwoju UE

2.1. Dziedzictwo wobec aksjologii unijnej i synergii dziedzin

Do podniesienia roli i znaczenia dziedzictwa w polityce kulturalnej EU po Traktacie Lizbońskim przyczyniła się strategia *Europa 2020* (zob. Komisja Europejska 2010) oraz *Decyzja ustanawiająca działanie Unii Europejskiej na rzecz Znaków Dziedzictwa Europejskiego* (dalej: ZDE) (Decyzja 1194/2011/UE). Te dwa – o różnej randze prawnej – dokumenty nadały kierunek postanowieniom Rady UE, Parlamentu Europejskiego i Komisji Europejskiej w zakresie włączania dziedzictwa w długofalowe ramy działań planistycznych Unii Europejskiej. Strategia *Europa 2020* wyznaczyła zasadniczo trzy priorytety na kolejne dziesięciolecie. Należały do nich:

- „rozwój inteligentny: rozwój gospodarki opartej na wiedzy i innowacji;
- rozwój zrównoważony: wspieranie gospodarki efektywniej korzystającej z zasobów, bardziej przyjaznej środowisku i bardziej konkurencyjnej;
- rozwój sprzyjający włączeniu społecznemu: wspieranie gospodarki o wysokim poziomie zatrudnienia, zapewniającej spójność społeczną i terytorialną” (Komisja Europejska 2010: s. 5).

Ponadto, strategia *Europa 2020* wprowadziła priorytety tematyczne, które w koherentny sposób łączyły główne założenia strategii: „Unia innowacji”, „Europejska agenda cyfrowa” oraz „Europa efektywnie korzystająca ze swoich zasobów”. Dziedzictwo znalazło się w przepisach określających „Europejską agendę cyfrową”. Przepisy stwierdzały ogólnikowo, że należy wykazać „aktywne wsparcie cyfryzacji bogatego europejskiego dziedzictwa kulturowego” (Komisja Europejska 2010: s. 16), a rozwinięcie tego założenia znalazło się w sektorowych przepisach prawa wtórnego. Polityka kulturalna Unii

Europejskiej po 2010 roku ewoluowała zgodnie z wyznacznikami strategii *Europa 2020* oraz dokumentami sektorowymi, zmieniając położenie dziedzictwa na mapie zadań UE. Zakładano, że dziedzictwo kulturowe przyczyni się w sposób długoterminowy do wzmocnienia europejskiego rynku, cechującego się innowacyjnością i wysokim stopniem rozwoju technologicznego.

Wspomniana Decyzja z 2011 r. ustanawiająca działanie Unii Europejskiej na rzecz ZDE była, z jednej strony, kontrapunktem wobec kwestii strategicznych. Pogłębiała bowiem aksjologiczny wymiar dziedzictwa jako obszaru odnoszącego się do przeszłości.³ Z drugiej strony, stwarzała warunki do łączenia właśnie dóbr kultury z nowoczesną technologią. Znak Dziedzictwa Europejskiego (ZDE) „przewidywał wzmoczenie prac w zakresie konserwacji zabytków znajdujących się na terenie danego państwa, dzięki istniejącym krajowym i międzynarodowym systemom ochrony” oraz dyskusję nad złożoną pamięcią europejską (Gierat-Bieroń 2019: s. 110). Symbol ten, wpisujący się w prowadzone od wielu lat działania UE na rzecz dziedzictwa, miał również inspirująco wpływać na tworzenie synergii pomiędzy dziedzictwem a współczesną działalnością artystyczną. Program ZDE od 2011 roku zyskał ogromne zainteresowanie większości państw członkowskich UE.⁴

Przełomowym, jeśli chodzi o decyzje polityczne UE, w dziedzinie dziedzictwa okazał się rok 2014. Instytucje unijne ogłosiły wówczas aż trzy dokumenty redefiniujące sektor i wpisujące go w nowe Wieloletnie Ramy Finansowe UE 2014–2020. Biorąc pod uwagę rosnące zainteresowanie państw członkowskich Znakiem Dziedzictwa Europejskiego, a także nagrodą *Europa Nostra*⁵ oraz powiązaniem działań UE w zakresie budowania relacji zewnętrznych UE, określonych w Decyzji Rady 2010/427/UE, należało zdefiniować kompleksowe i wielopodmiotowe cele. Tym bardziej, że w związku z planami otwarcia muzeum Dom Historii Europejskiej w Brukseli, które nastąpiło w 2017 roku⁶, rosła konieczność nowego odczytywania przeszłości jako obszaru kształtowania świadomych powiązań historycznych między współczesnymi społeczeństwami i państwami europejskimi.

³ „[...] nacisk na wspólne wartości, historię i kulturę, będące kluczowymi elementami uczestnictwa w społeczeństwie zbudowanym w oparciu o wolność, demokrację i szacunek dla praw człowieka”, „wkład wybranych obiektów w europejską historię i kulturę” (Decyzja 1194/2011/UE: Preambula, pkt 3).

⁴ W 2023 roku na liście ZDE znajduje się już 60 obiektów, z czego 6 – w Polsce.

⁵ Od 2002 roku Unia jest współorganizatorem nagrody UE w dziedzinie dziedzictwa – *Europa Nostra*. W 2013 roku Nagroda obchodziła 50-lecie istnienia. Nagroda jest dofinansowana z bieżącego programu ramowego UE dedykowanego kulturze – obecnie takim programem jest Kreatywna Europa 2021–2027 (obszar międzysektorowy).

⁶ Dom Historii Europejskiej został otwarty 6 maja 2017 roku. To jedyne muzeum poświęcone stworzeniu meta-narracji europejskiej. Ekspozycja stała Domu Historii Europejskiej, przygotowana przez wybitnych ekspertów i muzeologów, prezentuje transnarodową perspektywę dziejów Europy, co nie oznacza, że jej celem jest zastąpienie historii narodowych. Wystawa przedstawia historię Europy poprzez najważniejsze dla wielu państw i regionów wydarzenia, jak również zestawienie kontrastujących faktów z historii narodów europejskich: począwszy od greckiego mitu porwania Europy, przez historię demokracji, oświecenie, kolonializm, koncepcje państw narodowych, marksizm i komunizm, historię protestów i strajków, po kapitalizm i ludobójstwa. Podstawową misją instytucji jest inicjowanie publicznych debat na temat przeszłości, europejskiej pamięci i świadomości, pozwalające na udzielenie odpowiedzi na pytanie, dlaczego powstała Unia Europejska. Istotne jest, że proponowana meta-narracja europejska jest krytyczna, niehomogeniczna i kompleksowa. Ekspozycja nie ma charakteru propagandowego i nie tworzy apoteozy Europy. Jest pierwszą tego typu próbą holistycznego kształtowania narracji historycznej o Europie z udziałem wszystkich zainteresowanych stron.

Najważniejszym aktem politycznym z 2014 roku były *Konkluzje Rady z dnia 21 maja w sprawie dziedzictwa kulturowego jako strategicznego zasobu zrównoważonej Europy* (Konkluzje Rady 2014/C 183/08). Rada przyjęła w tym dokumencie założenia, których autorem był *de facto* Jon Hawkes, wskazujące na konieczność włączania kultury do rozwoju regionalnego i lokalnego jako elementu przeciwdziałającego „degradacji zasobów i katastrofy ekologicznej” (Hawkes 2001: s. 19). Tytuł Konkluzji nawiązywał też do strategii *Europa 2020*. Rada przypomniała w nim definicję samego pojęcia „dziedzictwo”,⁷ a także wskazała na jego miejsce w wielopodmiotowej współpracy UE (Decision 2228/97/EC: art. 2).⁸ Doprecyzowanie terminologii było ważne, gdyż wcześniejsza definicja nie odpowiadała współczesnemu rozumieniu tego zjawiska, wzbogaconemu przez wieloletnie studia heritologiczne,⁹ prowadzone na uniwersytetach europejskich. Najnowszy koncept brał pod uwagę wyniki tychże badań i brzmiał: „Na dziedzictwo kulturowe składają się zasoby odziedziczone z przeszłości, we wszelkich swoich formach i aspektach – materialnych, niematerialnych i cyfrowych (powstałych w formie cyfrowej lub scyfryzowanych), w tym zabytki, stanowiska, krajobrazy, umiejętności, praktyki, wiedza oraz przejawy ludzkiej kreatywności, a także zbiory chronione i zarządzane przez instytucje publiczne i prywatne, takie jak muzea, biblioteki i archiwa. Dziedzictwo jest efektem zachodzących w czasie interakcji ludzi i miejsc i stale się ono rozwija. Zasoby te mają dla społeczeństwa ogromną wartość pod względem kulturowym, środowiskowym, społecznym i ekonomicznym, i dlatego zarządzanie nimi w sposób zrównoważony stanowi w XXI wieku decyzję o charakterze strategicznym” (Konkluzje Rady 2014/C 183/08: pkt. 2). Definicja dziedzictwa została więc unowocześniona, a nazwanie dziedzictwa „zasobem” sugerowało „racjonalne z niego korzystanie, jak z nieodnawialnych zasobów naturalnych” (Gawet 2016: s. 13). Miało ono podlegać procesom cyfryzacji, mieć charakter rozwojowy oraz kształtować się w oparciu o interakcje/relacje z innymi sektorami. Dziedzictwo mogło wpływać na osiąganie przez UE korzyści społeczno-gospodarczych, bowiem uznano, że funkcjonuje ono w kontekście i w synergii wobec wielu dziedzin i obszarów zarządzania publicznego, odgrywa ważną rolę w poszerzaniu kapitału społecznego, wspomaga przemysły kreatywne. Unia w powyższym dokumencie wyraźnie odchodziła od postrzegania dziedzictwa jako zbioru zamkniętych w muzeach artefaktów¹⁰ oraz jako sektora wyizolowanego od innych obszarów interwencji publicznej.

⁷ Pierwsza tego typu definicja została zastosowana w Decyzji 2228/97/EC uruchamiającej program Rafael w 1997 roku.

⁸ W tekście Artykułu 2 Decyzji wskazano: „Dziedzictwo kulturowe oznacza dziedzictwo ruchome i nieruchome (muzea i zbiory, biblioteki i archiwa, w tym archiwa fotograficzne, kinematograficzne i dźwiękowe), archeologiczne i podwodne, dziedzictwo architektoniczne, zespoły i miejsca oraz krajobrazy kulturowe (zespoły obiektów kulturalnych i przyrodniczych)” (Decision No 2228/97/EC: art. 2).

⁹ Najważniejsze prace heritologiczne pierwszych dekad XXI wieku to z pewnością monografie: Ashworth et al. 2007; Tunbridge 2018; publikacja zbiorowa Lähdesmäki et al. 2020; inne: Delanty 2018; Jakubowski et al. 2019; Smith 2006; Purchla 2001.

¹⁰ Teorie dziedzictwa kulturowego drugiej połowy XX wieku zmierzały w kierunku ukazania tego obszaru w sposób interdyscyplinarny. Przynajmniej już od Freemana Tildena badacze uważali, że nie tyle należy uczyć o dziedzictwie, co poprzez uczenie pobudzać do myślenia, ukazując go w sposób wieloaspektowy. Najbardziej popularnym podejściem do badań nad dziedzictwem XX wieku było wskazanie, że – chociaż dziedzictwo jest wytworem/rezultatem ludzkiej kreatywności, to jest też zarazem konstruktem społecznym, pozostającym w ciągłym procesie interpretacji i reinterpretacji (Choay 2001; Meskell 2015; Ashworth et al. 2007; Smith 2006; Murzyn-Kupisz 2013; Purchla 2011; Kobyliński 2000).

W części Konkluzji, skierowanych do państw członkowskich, Rada zalecała wdrożenie zintegrowanych metod zarządzania dziedzictwem, uwzględniających „komponenty kulturowe, gospodarcze, społeczne, środowiskowe i naukowe” (Konkluzje Rady 2014/C 183/08: pkt. 11). Podkreślano wykorzystanie synergii między krajowymi a europejskimi politykami publicznymi (pkt. 13) oraz dostęp do „programów dostępnych dla sektora publicznego i prywatnego” (pkt. 14). Ponieważ rok 2014 był drugim¹¹, w którym państwa UE typowały wybrane w konkursach krajowych Znaki Dziedzictwa Europejskiego, fakt ten skutkował kształtowaniem wagi instytucji będących potencjalnymi beneficjentami programu. Rada w *Konkluzjach* zachęcała zatem Komisję Europejską do dalszego wspierania „sprawdzonych rozwiązań, które wywodzą się z projektów finansowanych w ramach programów Unii i sprzyjających zrównoważonemu wykorzystaniu dziedzictwa kulturowego i zrównoważonemu zarządzaniu tym zasobem” (Konkluzje Rady 2014/C 183/08: pkt. 29).

2.2. Dziedzictwo: integracja programów i podejść

W odpowiedzi na Konkluzje Rady, Komisja w dniu 22 lipca 2014 roku wydała komunikat COM(2014)477 final, pt. *Ku zintegrowanemu podejściu do dziedzictwa kulturowego w Europie* (Komisja Europejska 2014), podkreślając związki sektora dziedzictwa kulturowego z długofalowymi działaniami Unii Europejskiej i jego wpływ na politykę zrównoważonego rozwoju UE. Komisja podsumowała działania na rzecz dziedzictwa – zdefiniowane w poprzedniej dekadzie, m. in. w *Europejskiej agendzie kultury* 2008 (Komisja Europejska 2007: priorytet 3.3). Postulaty na przyszłość Komisja oparła o wynik badań z projektu *Cultural Heritage Counts for Europe: Towards a European Index for Cultural Heritage* (Cultural Heritage Counts for Europe 2015a) przeprowadzonych na rzecz dziedzictwa przez konsorcjum instytucji partnerskich, w ramach programu *Kultura 2007–2013*. Komisji zależało na wprowadzeniu takich rozwiązań na przyszłość w sektorze dziedzictwa, które opierałyby się na rzeczywistym zapotrzebowaniu środowiska. Metodologia badań polegała na „dotarciu do 300 organizacji pozarządowych i agencji zajmujących się dziedzictwem w całej Europie, 300 uniwersytetów i instytucji edukacyjnych, korporacji publicznych i prywatnych od szczebla lokalnego do europejskiego oraz do szerszej zainteresowanej opinii publicznej” (Cultural Heritage Counts for Europe 2015b). Zatem miały one szeroki zakres instytucjonalny, a przyświecała im idea „włączenia opieki, ochrony i właściwego wykorzystania dziedzictwa do wszystkich powiązanych polityk, programów i działań oraz o włączeniu wszystkich zainteresowanych stron i społeczeństwa obywatelskiego w opracowywanie strategii i polityk dotyczących dziedzictwa kulturowego” (Cultural Heritage Counts for Europe 2015b). Autorzy raportu wzywali do „uznania pozytywnego wkładu dziedzictwa w zrównoważony rozwój regionalny i lokalny w kontekście śródkresowego przeglądu funduszy strukturalnych (w latach 2016–2017) i przygotowań do kolejnej generacji funduszy strukturalnych po 2020 r.” (Cultural Heritage Counts for Europe 2015b).

Komisja, wykorzystując konkluzje tego kluczowego raportu, proponowała zintegrowane podejście do ochrony dziedzictwa, polegające na łączeniu różnych sektorów

¹¹ Pierwsze Znaki Dziedzictwa Europejskiego zostały wyznaczone w 2013 roku, 2 lata po wejściu w życie Decyzji 1194/2011/UE.

i dziedzin objętych polityką unijną wraz z wykorzystaniem instrumentów umożliwiających ścisłą wewnątrz europejską współpracę. Unia prowadziła od lat zaawansowane działania na rzecz cyfryzacji dziedzictwa (np. platforma *Europeana*)¹², co zmierzało do poprawy zdolności społeczeństw europejskich do partycypacji w dziedzictwie. Komunikat Komisji wytyczył pięć zasadniczych pól działania UE w dziedzinie dziedzictwa na najbliższe lata, które stanowiły rozwinięcie dotychczasowych wytycznych oraz rekomendacji raportu i kładły nacisk na najnowsze technologie. Należały do nich:

- 1) wspieranie modernizacji sektora dziedzictwa kulturowego, poszerzanie wiedzy i wzbudzanie zainteresowania nowych odbiorców;
- 2) stosowanie strategicznego podejścia w zakresie badań i innowacji, dzielenia się wiedzą i inteligentna specjalizacja;
- 3) korzystanie z „możliwości zapewnianych przez digitalizację; [dotarcie] do nowych grup odbiorców, a w szczególności młodych ludzi”;
- 4) określenie „kompetencji, na jakie istnieje zapotrzebowanie, i ulepszenie szkolenia pracowników zajmujących się dziedzictwem”;
- 5) kontynuacja tworzenia „koncepcji i modeli zarządzania w większym stopniu opartych na uczestnictwie, które są lepiej dostosowane do sytuacji panującej we współczesnej Europie (większe zaangażowanie przedstawicieli sektora prywatnego i społeczeństwa obywatelskiego)” (Komisja Europejska 2014: s. 7–8).

Wskazując na możliwości zintegrowanego podejścia do zarządzania dziedzictwem i dla przejrzystości tematu Komisja usystematyzowała dostępne w UE instrumenty. Zamieszczono je w Tabeli 1.

Tabela 1. Programy i inicjatywy UE wspierające zintegrowane podejście do zarządzania dziedzictwem w UE

Działania wewnętrzne UE			Działania zewnętrzne UE
Programy zalecane przez KE – bezpośrednio nawiązanie do ochrony dziedzictwa europejskiego	Europejskie Fundusze Strukturalne i Inwestycyjne (EFSiI)	Turystyka	Dziedzictwo w relacjach zewnętrznych UE
Horyzont 2020	Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego (EFRR)	„Niebieski szlak UE” (ang. „EU Sky route”)	Współpraca między UE i Afryką
Europeana	Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW)		Dialog Azja – Europa

¹² Europeana to Europejska platforma cyfrowa poświęcona dziedzictwu kulturowemu. Umożliwia ona dostęp do 54 mln pozycji z 3 700 europejskich instytucji kultury (Europeana WWW).

Europeana Creative	Europejski Fundusz Morski i Rybacki		Proces Lublański
Europeana Space	Europejski Fundusz Społeczny		Inicjatywa kijowska (Partnerstwo Wschodnie)
Kreatywna Europa			Polityka rozwoju UE i Programu działań na rzecz zmian z 2011 r.
Dni Dziedzictwa Europejskiego (Rada Europy)			
Nagroda UE w dziedzinie dziedzictwa <i>Europa Nostra</i> + Komisja Europejska			
Europejska Stolica Kultury			
Znak Dziedzictwa Europejskiego			
Europa dla Obywateli			
Erasmus +			
Europejska Agenda Cyfrowa			
Europejski Korpus Solidarności			
Dodatkowo: Plany Pracy w dziedzinie kultury, Konsultacje w ramach OMK, Dialog KE ze społeczeństwem obywatelskim, Europejskie Forum Kultury			

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Komisja Europejska 2014.

Tabela 1 wskazuje na zróżnicowanie programów unijnych. Są wśród nich tzw. „programy miękkie”, w których najważniejszą rolę odgrywają międzynarodowe projekty partnerskie, nastawione na rozwijanie kompetencji, kształcenie, prezentowanie i ochronę dziedzictwa, ale są też tzw. „programy twarde”, których celem jest inwestycja w tkankę materialną dziedzictwa. Są też programy poszerzające relacje zewnętrzne UE, czyli kształtujące współpracę międzynarodową w dziedzinie kultury, a nawet przyszłą unijną dyplomację. Większość jednak zajmują programy wspólnotowe, skierowane do wewnętrznych polityk unijnych. Wielość instrumentów odzwierciedla różnorodność ścieżek rozwoju sektora dziedzictwa w Unii oraz możliwości ożywienia innych obszarów polityk publicznych dzięki dziedzictwu.

Równolegle z dokumentami wprowadzającymi nowe rozwiązania dla dziedzictwa kulturowego Unia Europejska ogłosiła najważniejszy program ramowy w sektorze kultury i kreatywnym – *Kreatywna Europa 2014-2020* (Rozporządzenie 1295/2013). Za-

dania dla obu sektorów (kultury i kreatywnego) należy w tym programie odczytywać przez pryzmat strategii *Europa 2020*, o czym mówi artykuł 7 Preambuły. Sam dokument zwracał uwagę na istotny wpływ przemysłów kreatywnych na innowacyjną gospodarkę. *Stricte* do dziedzictwa odnosiły się punkt 6 Preambuły, a także artykuł 2 ust. 1 i artykuł 3 ust. a) tekstu właściwego. *Kreatywna Europa* definiowała obszar dziedzictwa kulturowego poprzez gospodarkę, agendę cyfrową i innowacje, jak również podkreślała możliwości działania małych i średnich przedsiębiorstw w tym sektorze. Propagowanie dziedzictwa miało przyczyniać się do „podwyższenia wartości [...] miejsc chronionych, dając jednocześnie obywatelom poczucie przynależności do wartości kulturowej i historycznej takich miejsc” (Rozporządzenie 1295/2013: Preambuła, pkt. 6). Ponadto, uznano, że część sektora kultury i sektora kreatywnego podlega ochronie, UE sprzyja jego rozwojowi (Rozporządzenie 1295/2013: art. 3, ust. a).

Ostatnim dokumentem z 2014 roku, poświęconym dziedzictwu, były *Konkluzje Rady na temat zarządzania partycypacyjnego dziedzictwem kulturowym* (Konkluzje Rady 2014/C 463/01). Były one następstwem promowanej przez Komisję Europejską idei zintegrowanego podejścia do dziedzictwa oraz Konkluzji Rady w sprawie zarządzania kulturą z 26 listopada 2012 roku¹³ (Konkluzje Rady 2012/C 393/03), w których po raz pierwszy zwrócono uwagę na skuteczne wdrażanie udziału społeczeństwa obywatelskiego w kulturze. Najważniejszą przesłanką dokumentu z listopada 2014 roku była kwestia współuczestnictwa europejskich obywateli w aktywnościach promujących dziedzictwo. Rada zachęcała do budowania wielopoziomowych ram zarządzania, opartych na mnogości podmiotów wykonawczych, odzwierciedlających model *multi-level governance* w UE. Postulowano współdziałanie, międzysektorowość oraz synergię pomiędzy dziedzictwem materialnym, niematerialnym i cyfrowym. Postulat partycypacyjnego zarządzania dziedzictwem miał zmierzać w efekcie do wypracowania najlepszych praktyk dla *Planu prac w dziedzinie kultury na lata 2015–2018* (Konkluzje Rady 2014/C 463/02). Większy udział obywateli w akcjach ochrony dziedzictwa kulturowego miał być realizacją założenia, że we współczesnych politykach unijnych dziedzictwo staje się „zasobem dzielonym” (Konkluzje Rady 2014/C 463/01: pkt. 3). Jednym z przykładów partycypacyjnego zarządzania dziedzictwem było umieszczenie tego obszaru w wielowymiarowych działaniach wdrażających pakiet inicjatyw politycznych Europejskiego Zielonego Ładu i podjęcie prac monitorujących wpływ zanieczyszczenia powietrza na

¹³ Dokument ten miał z wskazania dotyczące zarządzania kulturą w Unii Europejskiej. Pierwszym z nich było kształtowanie polityki UE na podstawie dowodów, drugim natomiast – propagowanie synergii oraz tworzenie zintegrowanych strategii ma rzecz całościowego podejścia do kultury. Jeśli chodzi o politykę dowodów – uznano, że ważną kwestią są kompleksowe badania zlecane i prowadzone na rzecz kultury we współpracy m. in. z Eurostatem. Szczególnie chodziło tu o wydane opracowanie statystyczne w dziedzinie kultury *ESSnet–Culture Final Report* (2012). Badanie miało wspólne ramy statystyczne i wspólną metodologię oraz dążyło do uzyskania rzetelnych, porównywalnych i aktualnych informacji na temat społeczno-gospodarczego oddziaływania sektora kultury i sektora kreatywnego. Badania „promowały dalsze opracowywanie przez Eurostat porównywalnych statystyk dotyczących kultury – we współpracy z krajowymi instytutami statystycznymi”. W ramach drugiego podejścia zalecano „zacieśnienie międzysektorowej i międzyresortowej współpracy w dziedzinie kultury oraz opracowanie wielopoziomowych, zintegrowanych strategii, uwzględniających wszystkie szczeble zarządzania” (Konkluzje Rady 2012/C 393/03: s. 9).

funkcjonowanie zabytków. Badania w tym zakresie były możliwe w ramach grantów naukowych programu *Horyzont 2020*.¹⁴

3. Instytucje unijne potwierdzają priorytety Komisji Europejskiej dla sektora dziedzictwa

Parlament Europejski odpowiedział na Komunikat Komisji *Rezolucją PE z dnia 8 września 2015 r. w sprawie dążenia ku zintegrowanemu podejściu do dziedzictwa kulturowego w Europie* (Parlament Europejski 2015), proponując jednolitą platformę informacyjną dla interesariuszy sektora (pkt. 3b) oraz „stworzenie jednego portalu UE poświęconego dziedzictwu kulturowemu i badaniom w tym zakresie” (Parlament Europejski 2015: pkt. 7 a-b). Uznano, że zintegrowane podejście może „przynieść większą spójność społeczną, gospodarczą i terytorialną” (Parlament Europejski 2015: pkt. 2). Parlament rewidował niektóre postanowienia dotyczące funduszy strukturalnych w sektorze dziedzictwa. Pojawiło się szereg zaleceń, m. in. „wspieranie inicjatyw kulturalnych na małą skalę, które mają szczególne znaczenie dla rozwoju lokalnego i mogą przyczynić się do zachowania dziedzictwa kulturowego i wspierać rozwój lokalny i regionalny” (Parlament Europejski 2015: pkt. 8). W ramach wielopodmiotowego zarządzania dziedzictwem Rezolucja postulowała nowe wzorce zarządzania, polegające na większym udziale społecznym (wspomniana wyżej partycypacja)¹⁵, ogółouropejskim dialogu decydentów politycznych, tudzież wprowadzeniu nowoczesnego systemu kontroli jakości i zwalczania nadużyć finansowych. Rezolucja Parlamentu jako pierwsza oficjalnie zawnioskowała o obchody *Europejskiego Roku Dziedzictwa Kulturowego* (2018), które miały stać się symbolem nowej polityki kulturalnej Unii Europejskiej po 2015 roku.

Komunikat Komisji COM(2014)477 final, pt. *Ku zintegrowanemu podejściu do dziedzictwa kulturowego w Europie*, został oceniony przez Europejski Komitet Regionów (EKR). W jego Opinii 2015/C 195/04 z 12 czerwca 2015 roku (zob. EKR 2015) Komunikat Komisji został wprowadzony w kontekst rozwoju lokalnego. EKR zarzucał Komisji (pośrednio Radzie), że przytoczone w ich aktach prawnych definicje dziedzictwa są ograniczające. Brakuje w nich takich pojęć jak np. „dziedzictwo naturalne”, a także lokalnych obszarów dziedzictwa, typu: „rzemiosło, folklor, dziedzictwo archeologiczne, historyczne, religijne i etnograficzne, dialekty, muzyka, produkty żywnościowe i gastronomia, krajobraz i natura, wiedza specjalistyczna i tradycyjna, umiejętności, żywe tradycje itp. – ściśle wiążą się z tożsamością, która z kolei ma swoje korzenie w dziedzictwie materialnym, niematerialnym i naturalnym społeczności” (EKR 2015: pkt. 12). Opinia Komitetu podkreślała związki dziedzictwa z procesami kształtowania tożsamości lokalnej Europejczyków, co w unijnym dyskursie ekonomicznym bywa pomijane. Według omawianej Opinii 2015/C 195/04, dziedzictwo ma wpływ na turystykę kulturową, a jego cyfryzacja sprzyja

¹⁴ Wiele badań dotyczyło dziedzictwa zagrożonego. (Patrz unijne badania i innowacje zwiększające trwałość dziedzictwa kulturowego na stronie: Cordis WWW).

¹⁵ Zwracano uwagę na alternatywne formy partycypacji, do których zaliczano: udział społeczności lokalnych, społeczeństwa obywatelskiego, partnerstwo publiczno-prywatne.

dostępności dziedzictwa dla szerokiego grona odbiorców. Komitet zauważył, że – aby realizowana została strategia *Europa 2020* – dziedzictwo powinno być zdefiniowane jako zasób gospodarczy UE, ponieważ ma ono wpływ na obroty finansowe regionów. Aby zwiększyć obroty sektora, trzeba zwielokrotnić budżet na dziedzictwo, dbając o zachowanie synergii i komplementarności pomiędzy kwotami wydatkowanymi z Funduszy Strukturalnych na dziedzictwo a kwotami alokowanymi w programach europejskich. Zauważono znaczenie zmian klimatycznych dla trwałości dziedzictwa. Dostrzeżono też istotną rolę programu *Europejska Stolica Kultury* jako generatora promocji i ochrony dziedzictwa urbanistycznego oraz jako wydarzenia nadającego ożywczy impuls europejskim miastom historycznym (EKR 2015: pkt. 20).

Komitet podkreślił wartość relacji pomiędzy dziedzictwem a inkluzją społeczną, będącą istotnym postulatem strategii *Europa 2020*. Uznano, że wszystkie ważne instytucje dziedzictwa (muzea, biblioteki i archiwa) powinny zostać objęte polityką wdrażania nowoczesnych usług cyfrowych jako poszerzających grono odbiorców. Dla ochrony i promocji dziedzictwa europejskiego istotne znaczenie ma również współpraca branż kreatywnych i innowacyjnych, gdyż skutkuje ona podniesieniem wskaźników uczestnictwa w dziedzictwie. Temu służą, jak podkreślano, *Europejskie Dni Dziedzictwa* (organizowane wraz z Radą Europy). Temu może służyć popierany przez Komitet Regionów *Europejski Rok Dziedzictwa Kulturowego* (2018). Taki cel ma również rozwój turystyki regionalnej. Zwrócono uwagę na udane samorządowe projekty transgraniczne i transnarodowe w zakresie dziedzictwa. Pomagają one bowiem „zapobiegać zanikaniu tradycyjnych umiejętności i rzemiosła, których dotyczą zmiany demograficzne” (EKR 2015: pkt. 28).

Sumując powyższe rozważania, można stwierdzić, że Unia Europejska w 2014 i 2015 roku dostrzegała wzrastającą rolę dziedzictwa europejskiego w procesie tworzenia nowej gospodarki i europejskiej cywilizacji cyfrowej. Jednakże najważniejszą, fundamentalną kwestią pozostało integrowanie metod zarządzania dziedzictwem oraz wykorzystanie narzędzi i mechanizmów zarządczych do modelowania przekonań o dziedzictwie jako zasobie kulturowym i społeczno-ekonomicznym Europy. Instytucje unijne zaczęły zwracać większą uwagę na badania naukowe i gromadzenie danych statystycznych w zakresie dziedzictwa, pozwalających na wypracowanie i porównanie wskaźników sektora. Rosta rola współpracy międzynarodowej.

4. Europejski Rok Dziedzictwa Kulturowego (ERDK) a zrównoważony rozwój UE

Wdrożenie analizowanych dokumentów o charakterze politycznym (Rady, Parlamentu Europejskiego, Komisji Europejskiej oraz Komitetu Regionów) przyczyniło się w zasadniczym stopniu do przyjęcia przez Parlament Europejski i Radę Decyzji z dnia 17 maja 2017 roku o powołaniu *Europejskiego Roku Dziedzictwa Kulturowego* (Decyzja 2017/864). Rzec można, że obchody Roku stanowiły ukoronowanie wcześniejszych ustaleń międzyinstytucjonalnych. W dobie kryzysu migracyjnego miało to przyczynić się do wzmacniania tożsamości kulturowej Europejczyków. Pierwszym dokumentem postulującym

wydarzenie były Konkluzje Rady na temat zarządzania partycypacyjnego dziedzictwem kulturowym. Zwracając się do Komisji Europejskiej, Rada w punkcie 28 Konkluzji pisała, by ta rozważyła „przedstawienie wniosku w sprawie Europejskiego Roku Dziedzictwa Kulturowego” (Konkluzje Rady 2014/C 463/01: pkt. 28). Przygotowując dokument z 2017 roku, Komisja oparła się na postulacie Rady, wspomnianej Rezolucji Parlamentu Europejskiego z 8 września 2015 roku oraz na głosach od ekspertów i płynących z konsultacji prowadzonych z instytucjami sektora pozarządowego¹⁶.

Zgodnie z treścią Decyzji Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2017/864, głównym celem rocznego programu działań było zwrócenie uwagi opinii publicznej na ochronę i promocję dziedzictwa kulturowego jako obszaru jednoczącego, a nie dzielącego, Europejczyków. To zbliżało UE do stanowiska Jona Hawkesa w kwestii budowania kapitału społecznego przez kulturę. Badacz stwierdzał nieco metaforycznie, że „kapitał kulturowy jest klejem scalającym społeczeństwo; kapitał społeczny zaś smarem, który pozwala mu działać płynnie” (Hawkes 2001: s. 18). Artykuł 1, ust. 2 Decyzji z 2017 r. prawidłowo oddawał kapitałotwórcze zadania Unii Europejskiej. A brzmiał on: „Celem Europejskiego Roku jest zachęcanie do dzielenia się dziedzictwem kulturowym Europy i doceniania go jako wspólnego dobra, poszerzania wiedzy na temat wspólnej historii i wspólnych wartości oraz wzmacniania poczucia przynależności do wspólnej przestrzeni europejskiej” (Decyzja 2017/864: art. 1, ust. 2). Dokument proponował cele ogólne i szczegółowe, dla których ERDK miał:

- a) przyczyniać się „do propagowania roli dziedzictwa kulturowego Europy jako kluczowego elementu różnorodności kulturowej i dialogu międzykulturowego”;
- b) zwiększać „wkład europejskiego dziedzictwa kulturowego w rozwój społeczeństwa i gospodarki za sprawą wykorzystania bezpośredniego i pośredniego potencjału gospodarczego tego dziedzictwa”;
- c) przyczyniać się „do promowania dziedzictwa kulturowego jako ważnego elementu stosunków Unii z państwami trzecimi” (Decyzja 2017/864: art. 2, ust. 1).

Instrumentami wdrażającymi ERDK były: dialog międzykulturowy i podejście międzysektorowe (np. wpływ dziedzictwa na ochronę środowiska naturalnego, rozwój turystyki oraz promocja inicjatyw zwalczających nielegalny handel dziełami sztuki). Obchody ERDK miały torować drogę przyszłej promocji dziedzictwa w ramach relacji zewnętrznych UE jako *soft power*. Ustalono, że 2018 rok będzie w szczególności podkreślał symboliczne dla Europy rocznice historyczne. Dla realizacji powyższych celów podjęto działania na poziomie krajowym, regionalnym i unijnym wraz z wyznaczeniem koordynatorów krajowych. Na obchody składały się różnego rodzaju inicjatywy służące promowaniu debat na

¹⁶ Dyskutowano m. in. w grupie analitycznej Unia Europejska i dziedzictwo kulturowe; w gronie szefów narodowych agencji ds. dziedzictwa, w gremium Międzynarodowej Rady Muzeów (ang. ICOM), Międzynarodowej Rady Ochrony Zabytków i Miejsc Historycznych (ang. ICOMOS), Międzynarodowego Ośrodka Studiów dla Poprawy i Rozwoju Metod Konserwacji Dziedzictwa Kultury (ang. ICCROM), czy w Radzie Europy – w związku z przyjętą przez Radę Deklaracją z Namur (2015). Do dyskusji przyłączyły się specjalistyczne sieci zajmujące się dziedzictwem: Europa Nostra, European Heritage Alliance 3.39 oraz Sieć Europejskich Organizacji Muzealnych (ang. Network of European Museum Organisations, NEMO). Przedsięwzięcie ERDK było jednym z najważniejszych w historii polityki kulturalnej UE.

temat wartości dziedzictwa kulturowego, wystawy i kampanie edukacyjne upowszechniające wartości europejskie. ERDK obejmował szereg działań prowadzonych w ramach międzynarodowej współpracy projektowej (Jurkiewicz-Eckert 2019). Oficjalne otwarcie ERDK 2018 nastąpiło podczas *Europejskiego Forum Kultury* w Mediolanie (7–8 grudnia 2017 roku). Ważnym wydarzeniem był Szczyt Europejskiego Dziedzictwa Kulturowego w Berlinie (22 czerwca 2018 roku) pod nazwą *Dzielenie się dziedzictwem – dzielenie się wartościami*¹⁷ oraz ceremonia przyznania Europejskiej Nagrody w Dziedzinie Dziedzictwa Kulturowego – Nagrody *Europa Nostra*. Kwota dofinansowania ERDK (8 mln euro w skali roku) została przeznaczona na wsparcie projektów międzynarodowych wyłonionych w drodze konkursów oraz projektów specjalistycznych. Dodatkowo Rada UE w Konkluzjach z 8 czerwca 2018 roku (czyli w momencie kiedy trwały już obchody Roku) podkreśliła konieczność wykorzystania ERDK do wzmacniania stosunków międzynarodowych UE z UNESCO oraz Radą Europy, a także położyła nacisk na integrację dziedzictwa ze wszystkimi politykami unijnymi (zob. Konkluzje Rady 2018/C 196/05).

W grudniu 2018 roku z inicjatywy własnej Europejski Komitet Ekonomiczno-Społeczny wydał Opinię 2018/C 440/04 na temat ERDK pod nazwą *Wkład obszarów wiejskich Europy w Europejski Rok Dziedzictwa Kulturowego 2018 z myślą o zapewnieniu zrównoważonego rozwoju i spójności między obszarami wiejskimi a miejskimi* (zob. EKES 2018). Opinia miała być głosem uzupełniającym do działań ERDK, zwracającym uwagę na wkład obszarów wiejskich do dziedzictwa. Komitet podkreślił wagę lokalnych inicjatyw dla dziedzictwa: ochronę winnic, pastwisk, układu wiejskich dróg i ścieżek, a także zachowania gruntów i gleby – jako elementów krajobrazu kulturowego. „Dziedzictwo kulturowe wsi należy promować w sposób zrównoważony między innymi w ramach turystyki, aby mieszkańcy miast nauczyli się dostrzegać walory kulturowe wsi i łatwiej decydowali się na mieszkanie i pracę w bardziej oddalonych miejscowościach” (EKES 2018: pkt 1.13). Podkreślano potrzebę badań terenowych celu zmierzenia jakości "korzyści płynących z dziedzictwa i aktualnej działalności kulturalnej dla dobrostanu obywateli oraz stworzenia podstawy do proponowania przyszłych działań" (EKES 2018: pkt 1.17). Badania miały również weryfikować wpływ agroturystyki na gospodarkę wiejską.

Zgodnie z art. 10 Decyzji 2017/864 z 2017 roku, należało dokonać monitoringu i oceny *Europejskiego Roku Dziedzictwa Kulturowego*. Zrobiła to Komisja Europejska w obszernym i szczegółowym Sprawozdaniu z 28 października 2019 roku, skierowanym do instytucji unijnych (zob. Komisja Europejska 2019a). Komisja uznała, że władze krajowe i unijne w odpowiedni sposób nadzorowały działania Roku. W samej dystrybucji środków na ERDK Unia wykazała komplementarność działania, co uznano za realizację postulatów strategii *Europa 2020*. Część wydatkowanej kwoty była przekazana z Funduszu Spójności na lata 2014–2020, część – z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego. Przy okazji ERDK (2018, 2019) program naukowy UE *Horyzont 2020* wyasygnował około 100 mln euro na projekty badawcze w obszarze dziedzictwa kulturowego. Projekty dot. ochrony środowiska, turystyki oraz współpracy również otrzymały fundusze unijne: *Natura 2000*,

¹⁷ Więcej na temat szczytu w Berlinie patrz: The Berlin Call to Action (2018).

Europa dla Obywateli. Inicjatywy transnarodowe zostały dofinansowane z funduszy *Europa Nostra*, natomiast projekt Niemieckiego Komitetu Dziedzictwa Kulturowego *Ringling the Bells* zyskał dotacje wielu państw członkowskich UE. Poniższa tabela wskazuje kwoty wydatkowane na projekty kulturalne w ramach ERDK oraz odpowiednie instrumenty wsparcia finansowego wykorzystane podczas obchodów. Wielość funduszy dowodzi zastosowania ogólnych, jak i szczegółowych celów strategicznych UE oraz wskazuje na możliwość wzmacniania dziedzictwa jako ważnego elementu zrównoważonego rozwoju Europy.

Tabela 2. Europejski Rok Dziedzictwa Kulturowego 2018. Źródła i kwoty finansowania projektów UE.

Europejski Rok Dziedzictwa Kulturowego (2018)		
Inicjatywy i projekty	Instrument wsparcia	Kwota dofinansowania
20 projektów międzynarodowych o charakterze europejskim	Program <i>Kreatywna Europa 2014-2020</i>	4,8 mln euro
35 projektów w obszarze dziedzictwa	<i>Kreatywna Europa 2014-2020</i> , Wezwanie do składania wniosków na 2018 r.	4,9 mln euro
Środki celowane na ERDK		9,7 mln euro (przewidziane 8 mln euro, Decyzja 2017/864, art. 9)
965 projektów współpracy i mobilności związanych z dziedzictwem kulturowym	Program <i>Erasmus+</i> , Priorytet: Dziedzictwo w 2018 r.	92 mln euro
Projekty związane z dziedzictwem	Fundusz Spójności (2014-2020)	6 mld euro
Projekty naukowe związane z dziedzictwem	Program <i>Horyzont 2020</i> (2018, 2019)	100 mln euro
Inne projekty	Programy <i>Natura 2000</i> , <i>Europa dla Obywateli</i> , Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW)	b.d.
Razem		6 mld 201,7 mln euro

Źródło: opracowanie własne na podstawie publikacji: Komisja Europejska 2019a: s. 5.

Fundusze umieszczone w tabeli są zdecydowanie wyższe niż te deklarowane w dokumentach inicjujących ERDK. Dowodzi to możliwości integracji funduszy, jak i zdolności sektora do ich absorpcji. Jak donoszą dane statystyczne (Komisja Europejska 2019b)

w ramach obchodów ERDK 2018 roku odbyło się 11 700 wydarzeń dedykowanych ERDK oraz 10 000 wydarzeń, które otrzymały afiliację ERDK. W 70 000 wydarzeniach w całej Europie w ramach ERDK wzięło udział w 2018 roku ponad 30 mln osób. Za najważniejsze osiągnięcie Roku w kontekście omawianych w niniejszym tekście celów strategicznych UE, wskazano realizację postulatu działań zintegrowanych na różnych poziomach organizacyjnych i przez różnego typu podmioty. Uznano to za dobry prognostyk na przyszłość.

W obchodach ERDK wzięły udział wszystkie państwa członkowskie UE, 19 służb Komisji Europejskiej oraz 9 państw partnerskich¹⁸, a także komitet zainteresowanych stron reprezentujący 38 europejskich sieci dziedzictwa kulturowego i organizacji międzynarodowych. Zgodnie z hasłem *Europejskiego Roku Dziedzictwa Kulturowego* „Nasze dziedzictwo: kiedy przeszłość spotyka się z przyszłością” wydarzenie obfitowało w projekty stosujące wiele nowoczesnych technologii. Jednym z ważniejszych i funkcjonującym do dziś jest aplikacja, zamieszczona na stronie Komisji Europejskiej, pod nazwą *Klejnoty kultury* (ang. *Cultural gems*), obejmująca 168 miast w 28 krajach UE. Umożliwia ona „użytkownikom przekazywanie informacji na temat muzeów, teatrów, miejsc pamięci, obiektów dziedzictwa kulturowego oraz innych miejsc kulturalnych i twórczych i dzielenie się nimi” (Parlament Europejski 2019: s. 7).

Komisja Europejska podsumowała ERDK następującym stwierdzeniem: „Europejski Rok Dziedzictwa Kulturowego przyczynił się do ugruntowania postrzegania europejskiego dziedzictwa kulturowego jako znaczącego zasobu Europy. Dzięki temu, że kwestie związane z europejskim dziedzictwem kulturowym zajęły ważne miejsce w krajowych i unijnych programach działań, a także dzięki mobilizacji licznych podmiotów, Europejski Rok stanowił bodziec do interkulturowego dialogu o tym, co jest w Europie wspólne” (Komisja Europejska 2019a: s. 11).

5. Europejskie ramy działania w zakresie dziedzictwa kulturowego

Bezpośrednim efektem Europejskiego Roku Dziedzictwa Kulturowego było, oprócz powołania Europejskiego Centrum Kompetencji ds. Dziedzictwa Kulturowego (4CH) w Brukseli¹⁹, opracowanie przez Komisję Europejską kolejnego strategicznego dokumentu odnoszącego się do dziedzictwa na lata 2019–2024 i wyznaczającego około 60 zadań dla tego sektora. Komisja zobowiązała się do przygotowania takiego kompleksowego dokumentu na spotkaniu wieńczącym ERDK w Wiedniu w grudniu 2018 roku. Dokument kładł nacisk na bardziej zaawansowaną integrację polityk unijnych na rzecz dziedzictwa.

¹⁸ Albania, Bośnia i Hercegowina, Macedonia Północna, Serbia, Gruzja, Islandia, Norwegia i Szwajcaria.

¹⁹ Ang. Competence Centre for the Conservation of Cultural Heritage. Działa jako infrastruktura wirtualna wykorzystująca pionierskie technologie informacyjno-komunikacyjne skupiające się na technologii 3D w celu zapewnienia wiedzy specjalistycznej, doradztwa i usług. W ramach projektu powołana zostanie Rada Doradcza, w skład której wejdą przedstawiciele krajowych i międzynarodowych instytucji zajmujących się ochroną dziedzictwa kulturowego. Zadaniem Rady Doradczej będzie formułowanie zaleceń dotyczących kwestii kulturowych, naukowych, technologicznych, finansowych i politycznych, a także zaprojektowanie i zastosowanie opartej na chmurze infrastruktury ICT umożliwiającej dostęp do repozytoriów danych, metadanych, standardów i wytycznych. Więcej patrz: Competence Centre For The Conservation Of Cultural Heritage (WWWW).

Opublikowano go w Luksemburgu w 2019 roku pod nazwą: *Europejskie ramy działania w zakresie dziedzictwa kulturowego* (Komisja Europejska 2019b). Dokument przewidywał, że zintegrowane podejście do dziedzictwa będzie stanowiło połączenie różnych polityk unijnych i różnych poziomów zarządzania dziedzictwem. Łączenie wielu przestrzeni interwencji publicznej miało stymulować rozwój regionalny, rozwój obszarów miejskich i wiejskich, spójność społeczną, transformację cyfrową, środowisko naturalne (w tym ochronę przyrody), turystykę, dostępność, przystosowanie się do zmian klimatu, badania naukowe i innowacje, a także stosunki zewnętrzne. Zatem, oprócz działań UE wynikających wprost z polityki kulturalnej, uznano, że działania UE będą zmierzały w kierunku integracji powyższych obszarów, na co pozwala interdyscyplinarna specyfika dziedzictwa.

Promowanie dziedzictwa europejskiego, zgodnie z założeniami *Europejskich Ram Działania*, miało się opierać na pięciu filarach:

- 1) "dziedzictwo kulturowe na rzecz Europy sprzyjającej włączeniu społecznemu: uczestnictwo i dostęp dla wszystkich;
- 2) dziedzictwo kulturowe na rzecz zrównoważonej Europy: inteligentne rozwiązania na rzecz spójnej i zrównoważonej przyszłości;
- 3) dziedzictwo kulturowe na rzecz odpornej Europy: ochrona zagrożonego dziedzictwa;
- 4) dziedzictwo kulturowe na rzecz innowacyjnej Europy: mobilizowanie wiedzy i badań naukowych;
- 5) dziedzictwo kulturowe na rzecz tworzenia silniejszych partnerstw globalnych: wzmocnienie współpracy międzynarodowej" (Komisja Europejska 2019b: s. 10).

Realizacja wyżej wymienionych celów została potwierdzona w *Rezolucji Parlamentu Europejskiego z dnia 20 stycznia 2021 r. w sprawie zapewnienia długotrwałych efektów politycznych Europejskiego Roku Dziedzictwa Kulturowego* (Parlament Europejski 2021). Ten dokument był o tyle ważny dla sektora, że odnosił się do działalności Unii Europejskiej już po pandemii Covid-19, uwzględniając negatywny wpływ kryzysu na działalność krajowych i międzynarodowych instytucji dziedzictwa.

Podsumowanie

Niniejszy artykuł zakładał dwie hipotezy badawcze. Brzmiały one:

- 1) polityka UE wobec dziedzictwa ewoluowała po 2010 roku w kierunku uczynienia zeń obszaru priorytetowego (zarówno w wymiarze wewnętrznym, jak i zewnętrznym), mimo kluczowych od wielu lat dla rozwoju UE roli przemysłów kreatywnych;
- 2) w świetle strategii *Europa 2020* dziedzictwo podlega zasadom zrównoważonego zarządzania, to znaczy powinno rozwijać się w oparciu o procesy innowacyjne, wzmocnioną współpracę ośrodków władzy i poziomów decyzyjnych, a także implementację unijnych instrumentów wsparcia.

Obie hipotezy zostały w toku badań zweryfikowane pozytywnie.

Unia Europejska, w istocie rzeczy, uczyniła dziedzictwo obszarem priorytetowym polityki kulturalnej, o czym świadczą postanowienia przyjętych dokumentów unijnych,

publikowanych po 2010 roku: Decyzja ustanawiająca Znak Dziedzictwa Europejskiego (2011), program *Kreatywna Europa 2014–2020* (2013), a przede wszystkim Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie *Europejskiego Roku Dziedzictwa Kulturowego* (2017). Rolę profilującą priorytet odegrało, jak wspomniano, otwarcie w Brukseli *Domu Historii Europejskiej* (2017), jedynego unijnego muzeum, poświęconego przeszłości Europejczyków. Treść kolejnego pakietu analizowanych dokumentów UE odnoszących się do strategicznego planowania kultury potwierdza hipotezę o włączaniu dziedzictwa do zrównoważonego zarządzania, a tym samym do konceptu zrównoważonego rozwoju UE. Dowodzą tego następujące akty legislacyjne: Konkluzje Rady w sprawie dziedzictwa kulturowego jako strategicznego zasobu zrównoważonej Europy (2014), Komunikat Komisji *Ku zintegrowanemu podejściu do dziedzictwa kulturowego w Europie* (2014) oraz Opinia na ten temat wydana przez Europejski Komitet Regionów (2015), także Konkluzje Rady na temat zarządzania partycypacyjnego dziedzictwem kulturowym (2014) oraz roboczy dokument Komisji Europejskiej pt. *Europejskie ramy działania w zakresie dziedzictwa kulturowego* (2019).

Przyjętymi i zatwierdzonymi przez instytucje unijne oraz omawianymi w artykule dokumentami prawnymi nadano spójność polityce kulturalnej UE. Unia od 2010 roku wyraźnie dążyła do uporządkowania działań na rzecz ochrony dziedzictwa, dlatego zaproponowała mechanizmy budujące jego wewnętrzną koherencję. To pozwalało na większą elastyczność i reaktywność sektora dziedzictwa na politykę zrównoważonego rozwoju. Innymi słowy, Unia wprowadzając wewnętrzne procedury, instrumenty i zadania dla dziedzictwa, wzmacniała sektor jako element strukturalny szerzej pojętego obszaru kultury, który mógł odegrać rolę swoistego „gracza” w procesie integracji łańcuchów: gospodarczego, środowiskowego i społecznego.

Unia wyznaczyła ochronie dziedzictwa kulturowego rangę priorytetu przynajmniej od 2014 roku. Zostało ono zdefiniowane jako „zasób”, który ma podlegać zaawansowanemu procesowi cyfryzacji, pozwalającemu na większą dbałość o przekaz treści, ale też i większą ostrożność w udostępnianiu dóbr. Ponadto, dziedzictwo zostało włączone w zintegrowane mechanizmy finansowe i celebracyjne (fundusze i programy UE, akcje, działania, obchody ERDK, ZDE, nagrody europejskie w dziedzinie kultury), podlegając zarazem synergii polityk publicznych. Dodatkowo dziedzictwo jest kształtowane poprzez edukację, ochronę środowiska i *Europejski Zielony Ład*, a także działania chroniące, zabezpieczające i konserwujące.

W procesie strukturyzowania sektora dziedzictwa położono akcent na wyróżniające go cechy charakterystyczne, takie jak: dialogiczność, międzykulturowość, kapitałotwórczość i partycypacja. Podkreślono jego rolę w kształtowaniu stosunków międzynarodowych jako *soft power* UE (Jurkiewicz-Eckert 2019), siły wspomagającej rozwój turystyki, rozwój lokalny i regionalny oraz obszaru aplikującego *smart technologies*. Wydaje się, że „uzbrojone” w powyższe atrybuty rozwojowe dziedzictwo jest w stanie wzmacniać kulturę w pełnieniu roli „równoważącej” rozwój UE. Stąd, wracając do typologii badaczy OCIS, cytowanej przez Katarzynę Plebańczyk, punkt 2 najtrafniej charakteryzuje rolę kultury jako ewentualnego czwartego komponentu zrównoważonego rozwoju Unii. Brzmi

on: „2) można podkreślać jej [kultury] siłę oddziaływania równoważącą wszystkie trzy istniejące filary, kierującą zrównoważonym rozwojem między ekonomicznymi, społecznymi i ekologicznymi presjami i potrzebami” (Plebańczyk 2018: s. 170). Pozostałe punkty: 1) „[kultura] może odgrywać rolę wspomagającą i samopromującą”; 3) „jej rola może być bardziej fundamentalna. Kultura integruje, koordynuje i prowadzi wszystkie jego aspekty” (Plebańczyk 2018: s. 170) wydają się nieprzekonujące. Kultura od wejścia w życie Traktatu z Maastricht w 1993 r. pełni rolę uzupełniającą względem polityk kulturalnych państw członkowskich, zatem jej funkcja pomocnicza wynika wprost z zasad ustrojowych UE i nie jest nowa. Trudno też kulturze przypisać rolę lidera integracji ładów, gdyż na taką pozycję jest za słaba, ze względu na traktatowy podział kompetencji UE. Wydaje się, że – jak podaje punkt 2 – może odgrywać rolę rezonatora, stabilizatora napięć występujących między komponentami zrównoważonego rozwoju (Plebańczyk 2018). Endogenicznie wpisane w kulturę pierwiastki aksjologiczne czy wspólnotawiające mogą w tym procesie rezonowania pełnić funkcję stymulującą (Jakubowski et al. 2019).

Prace na rzecz zrównoważonego rozwoju Unia Europejska przyjęła jako uniwersalny kierunek działań od dawna (Liccardi, Amirtahmasebi 2012; Quiñones Vilá 2018). Miał on stać się podstawą wytycznych wszystkich polityk unijnych, jak i wszelkich rozwiązań na etapie planowania, przygotowywania czy realizacji (Lähdesmäki et al. 2020). Dziedzictwo zaczęło współtworzyć kulturowy wymiar zrównoważonego rozwoju, jak wykazano, po Traktacie Lizbońskim. Wprawdzie decyzje, opinie, rozporządzenia i rezolucje unijne nie stwierdzają nigdzie, że kultura (w tym dziedzictwo) może przyjąć rolę czwartego filara zrównoważonego rozwoju UE, o co toczy się dyskusja badaczy i specjalistów, niewątpliwie wykorzystują jej potencjał do budowania kompleksowej ochrony dobrostanu Europy. „Kultura i dziedzictwo kulturowe mogą pomóc w osiągnięciu zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu” (Komisja Europejska W/W/W).

Bożena Gierat-Bieroń – doktor habilitowana nauk o polityce, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, adiunkt w Instytucie Studiów Europejskich UJ, kierownik studiów podyplomowych „Dyplomacja kulturalna”. Zainteresowania badawcze: europejskie modele polityk kulturalnych, polityka kulturalna Unii Europejskiej, procesy europeizacji kultury oraz dyskusja nad rozwojem koncepcji Europejskiej Stolicy Kultury. Autorka i redaktorka książek, artykułów naukowych, ekspertyz europeistycznych. Stypendystka Komisji Europejskiej na uniwersytecie w Osace (*Erasmus Mundus*), programu UJ-JAM (UJ-Kobe University), japońskiej fundacji *Ryoichi Sazakawa*, oraz programu *Tempus-Phare* na University College Dublin (Irlandia). W latach 2002-2009 była koordynatorką międzynarodowego programu magisterskiego *Euroculture*. Odbiła wizyty studyjne i prowadziła wykłady na uniwersytetach w Dublinie (Trinity College), Glasgow, Groningen, Leuven, Wilnie, Sassari, Peczu oraz w Cluj-Napoca. Członkini krajowych i międzynarodowych zespołów badawczych, Rady Naukowej „Studiów nad dziedzictwem i pamięcią kulturową”, od 2020 r. – w redakcji czasopism „Studies in European Integration”, „State and Society” (Peter Lang Publishing House). W latach 2013-2014 była pełnomocnikiem dyrektora Narodowego Centrum Kultury ds. Wrocławia Europejskiej Stolicy Kultury 2016. Działa w Europejskim Stowarzyszeniu Badaczy Kultury ECURES.

Bożena Gierat-Bieroń – habilitated doctor, professor at the Jagiellonian University, assistant professor at the Institute of European Studies of the Jagiellonian University, head of the Postgraduate Studies "Cultural Diplomacy". Her research interests include: European models of cultural policies, European Union cultural policy, processes of Europeanisation of culture and discussion on the development of the concept of the European Capital of Culture. Author and editor of books, scientific articles and analyses on European studies. Scholarship holder of the European Commission at the University of Osaka (*Erasmus Mundus*), the UJ-JAM programme (UJ-Kobe University), the Japanese foundation *Ryoichi Sazakawa*, and the *Tempus-Phare* programme at the University College Dublin (Ireland). In the years 2002-2009, she was the coordinator of the Euroculture international master's programme. She conducted study visits and lectures at universities in Dublin (Trinity College), Glasgow, Groningen, Leuven, Vilnius, Sassari, Pécs and Cluj-Napoca. Member of national and international research teams, the Scientific Council of "Studies on Cultural Heritage and Memory", from 2020 – Editorial Board member of journals "Studies in European Integration", "State and Society" (Peter Lang Publishing House). In 2013–2014, she was the proxy of the director of the National Center for Culture for Wrocław, the European Capital of Culture 2016. She also works in the European Association of Cultural Researchers ECURES.

➔ Bibliografia:

- ASHWORTH Gregory, GRAHAM Brian, TUNBRIDGE John (2007), *Pluralising Pasts: Heritage, Identity and Place in Multicultural Society*, London. DOI: 10.2307/j.ctt18mvnhw
- BAUM Rafał (2003), *Kryteria oceny zrównoważonego rozwoju w gospodarstwach rolnych*, „Roczniki Akademii Rolniczej w Poznaniu – Seria Ekonomia”, nr 2.
- BERGH van den Jeroen C.J.M., NIJKAMP Peter (1991), *Operationalizing sustainable development: dynamic ecological-economic model*, „Ecological Economics”, no 4. DOI: 10.1016/0921-8009b(91)90003-W
- BURCHARD-DZIUBIŃSKA Małgorzata (1998), *Ekologiczne i ekonomiczne aspekty restrukturyzacji przemysłu*, Białystok.
- CERNEA Michael M. (2001), *Cultural Heritage and Development: A Framework for Action in the Middle East and North Africa (Orientations in Development)*, Washington.
- CHOAY Françoise (2001), *The invention of the historic monument*, Cambridge.
- COMPETENCE CENTRE FOR THE CONSERVATION OF CULTURAL HERITAGE (WWW), <https://cordis.europa.eu/project/id/101004468> (5.05.2023).
- CORDIS (WWW), *Dziedzictwo zagrożone: unijne badania i innowacje zwiększające trwałość dziedzictwa kulturowego*, <https://cordis.europa.eu/article/id/400947-heritage-at-risk-eu-research-and-innovation-for-a-more-resilient-cultural-heritage/pl> (2.05.2023).
- COST ASSOCIATION (2010), *Memorandum of Understanding for the implementation of a European Concerted Research Action designated as COST Action IS1007: Investigating Cultural Sustainability*, European Cooperation in Science and Technology – COST, COST 4206/10, Brussels, 16 December 2010.
- CULTURAL HERITAGE COUNTS FOR EUROPE (2015a), *Towards a European Index for Cultural Heritage*, Europa Nostra, Krakow: International Cultural Centre, <https://www.europanostra.org/our-work/policy/cultural-heritage-counts-europe/> (12.12.2015).

- CULTURAL HERITAGE COUNTS FOR EUROPE (2015b), *Final Report*, 24 July 2015, <http://blogs.en-catc.org/culturalheritagecountsforeurope/> (24.07.2015).
- DECISION 2228/97/EC of the European Parliament and of the Council of 13 October 1997 establishing a Community action programme in the field of cultural heritage (the Raphael programme), OJ L 305, 8.11.1997.
- DECYZJA 1194/2011/UE Parlamentu Europejskiego i Rady z 16 listopada 2011 roku ustanawiająca działanie Unii Europejskiej na rzecz Znaku Dziedzictwa Europejskiego, Dz. Urz. UE L 303/1 z 22.11.2011.
- DECYZJA 2010/427/UE Rady z dnia 26 lipca 2010 roku określająca organizację i zasady funkcjonowania Europejskiej Służby Działań Zewnętrznych, Dz. Urz. UE L 201/30 z 3.08.2010.
- DECYZJA 2017/864 Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) z dnia 17 maja 2017 r. w sprawie Europejskiego Roku Dziedzictwa Kulturowego (2018), Dz. Urz. UE L 131/1 z 20.05.2017.
- DELANTY Gerard (2018), *The European Heritage: A Critical Re-Interpretation*, Routledge.
- DESSEIN Joost, SOINI Katriina, FAIRCLOUGH Graham, HORLING Lummina (eds.) (2015), *Culture in, for and as Sustainable Development. Conclusions from the COST Action IS1007 Investigating Cultural Sustainability*, Jyväskylä.
- DRUCKER Peter F. (2000), *Zarządzanie w XXI wieku*, Warszawa.
- EKES (2018), Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego „Wkład obszarów wiejskich Europy w Europejski Rok Dziedzictwa Kulturowego 2018 z myślą o zapewnieniu zrównoważonego rozwoju i spójności między obszarami wiejskimi a miejskimi” (opinia z inicjatywy własnej), (2018/C 440/04), Dz. Urz. UE C 440/22 z 6.12.2018.
- EKR (2015), Opinia Europejskiego Komitetu Regionów – Ku zintegrowanemu podejściu do dziedzictwa kulturowego w Europie (2015/C 195/04), Dz. Urz. UE C 195/22 z 12.06.2015.
- ESSNET-CULTURE FINAL REPORT (2012), European Statistical System Network on Culture, <https://cros-legacy.ec.europa.eu/system/files/ESSnet%20Culture%20Final%20report.pdf> (30.09.2012).
- EUROPEANA (WWW), <https://www.europeana.eu/pl> (2.05.2023).
- GAJDA Janusz (2005), *Antropologia kulturowa*, cz. 1, Toruń.
- GAWEŁ Łukasz (2016), *Kiedy dziedzictwo staje się dziedzictwem – kilka uwag w kontekście nauk o zarządzaniu*, w: Ł. Gaweł, W. Pokojska, A. Pudętko (red.), *Zarządzanie dziedzictwem: problemy, obszary, definicje*, Kraków.
- GIERAT-BIEROŃ Bożena (2019), *Znak Dziedzictwa Europejskiego w Polsce w kontekście budowania pamięci europejskiej*, w: E. Kocój, T. Kosiek, J. Szulborska-Łukaszewicz (red.), *Dziedzictwo kulturowe w regionach europejskich. Odkrywanie, ochrona i (re)interpretacja*, Kraków.
- HAWKES Jon (2001), *The Fourth Pillar of Sustainability. Culture's Essential Role in Public Planning*, Melbourne.
- JAKUBOWSKI Andrzej, HAUSLER Kristin, FIORENTINI Francesca (eds) (2019), *Cultural Heritage in the European Union: A Critical Inquiry into Law and Policy*, Brill Nijhoff.
- JANIKOWSKI Ryszard (2009), *Kultura osi zrównoważonego rozwoju*, w: R. Janikowski, K. Krzysztofek (red.), *Kultura a zrównoważony rozwój. Środowisko, ład przestrzenny, dziedzictwo w świetle dokumentów UNESCO i innych organizacji międzynarodowych*, Warszawa.
- JURKIEWICZ-ECKERT Dorota (2019), *Międzynarodowy wymiar Europejskiego Roku Dziedzictwa Kulturowego w świetle strategii Unii Europejskiej w obszarze międzynarodowych stosunków kulturalnych*, „Studia Europejskie – Studies in European Affairs”, nr 3. DOI: 10.33067/SE.3.2019.8

- KOBYLIŃSKI Zbigniew (2000), *Zarządzanie dziedzictwem kulturowym a koncepcja ekorozwoju*, w: K. Gutowska (red.), *Problemy zarządzania dziedzictwem kulturowym*, Warszawa.
- KOMISJA EUROPEJSKA (WWW), *Zrównoważony rozwój i dziedzictwo kulturowe*, <https://culture.ec.europa.eu/pl/cultural-heritage/cultural-heritage-in-eu-policies/sustainability-and-cultural-heritage> (2.05.2023).
- KOMISJA EUROPEJSKA (2007), Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego oraz Komitetu Regionów: *Komunikat dotyczący Europejskiej agendy kultury w dobie globalizacji świata* [SEK(2007) 570], KOM(2007) 242 wersja ostateczna, Bruksela, 10.05.2007.
- KOMISJA EUROPEJSKA (2010), Komunikat Komisji: *Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu*, KOM(2010) 2020 wersja ostateczna, Bruksela, 03.03.2010.
- KOMISJA EUROPEJSKA (2014), Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów: *Ku zintegrowanemu podejściu do dziedzictwa kulturowego w Europie*, COM(2014) 477 final, Bruksela, 22.07.2014.
- KOMISJA EUROPEJSKA (2019a), *Sprawozdanie Komisji dla Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów z realizacji, wyników i ogólnej oceny Europejskiego Roku Dziedzictwa Kulturowego 2018*, COM(2019) 548 final, Bruksela, 28.10.2019.
- KOMISJA EUROPEJSKA (2019b), *Europejskie ramy działania w zakresie dziedzictwa kulturowego*, Dokument Roboczy Służb Komisji, Urząd Publikacji Unii Europejskiej, Luksemburg, <https://data.europa.eu/doi/10.2766/0212>
- KONKLUZJE RADY (2012/C 393/03) z dnia 26 listopada 2012 r. na temat zarządzania kulturą, Dz.U. C 393 z 19.12.2012.
- KONKLUZJE RADY (2014/C 183/08) z dnia 21 maja 2014 r. w sprawie dziedzictwa kulturowego jako strategicznego zasobu zrównoważonej Europy, Dz. Urz. UE C183/36 z 14.06.2014.
- KONKLUZJE RADY (2014/C 463/01) na temat zarządzania partycypacyjnego dziedzictwem kulturowym, Dz. Urz. UE C 463/1 z 23.12.2014.
- KONKLUZJE RADY (2014/C 463/02) i przedstawicieli rządów państw członkowskich zebranych w Radzie w sprawie planu prac w dziedzinie kultury na lata 2015-2018, Dz. Urz. UE. C 463/4 z 23.12.2014.
- KONKLUZJE RADY (2018/C 196/05), w sprawie potrzeby wyeksponowania dziedzictwa kulturowego we wszystkich politykach UE, Dz. Urz. UE. C 196/20 z 8.06.2018.
- KONWENCJA RADY EUROPY (2006/98), *Europejska Konwencja Krajobrazowa* sporządzona we Florencji 20 października 2000 r., Dz. U. 2006, nr 14 poz. 98.
- KONWENCJA UNESCO (2007/1584 i 1585) w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 20 października 2005 r., Dz. U. 2007 nr 215, poz. 1584 i 1585.
- KONWENCJA UNESCO (2011/1018) w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r., Dz. U. 2011 nr 172, poz. 1018.
- LABADI Sophia, GILBERTO Francesca, ROSETTI Ilaria, SHETABI Linda, YILDRIM Ege (2021), *Heritage and the sustainable development goals: policy guidance for heritage and development actors*, Paris.

- LÄHDESMÄKI Tuuli, ČEGINSKAS Viktorija L.A, KAASIK-KROGERUS Sigrid, MÄKINEN Katja, TURUNEN Johanna (eds) (2020), *Creating and Governing Cultural Heritage in the European Union: The European Heritage Label (Critical Heritages of Europe)*, Routledge.
- LICCIARDI Guido, AMIRTAHMASEBI Rana (eds) (2012), *The Economics of Uniqueness. Investing in Historic City Cores and Cultural Heritage Assets for Sustainable Development*, Washington, DOI: 10.1596/978-0-8213-9650-6
- MESKELL Lynn (2015), *Global Heritage. A Reader*, Oxford.
- MURZYN-KUPISZ Monika (2013), *Kultura i dziedzictwo kulturowe a rozwój zrównoważony*, w: Z. Strzelecki, P. Legutko-Kobus (red.), *Gospodarka regionalna i lokalna a rozwój zrównoważony*, Warszawa.
- OUR COMMON FUTURE (1987), Report of the World Commission on Environment and Development, Oxford, New York.
- OUR CREATIVE DIVERSITY (1995), Report of the World Commission on Culture and Development, UNESCO.
- PARLAMENT EUROPEJSKI (2015), Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 8 września 2015 r. w sprawie dążenia ku zintegrowanemu podejściu do dziedzictwa kulturowego w Europie (2014/2149(INI), Dz. Urz. UE C 316/88 z 22.09.2017.
- PARLAMENT EUROPEJSKI (2019), *Propagowanie europejskiej kultury*, Briefing, Polityki UE – Działania dla obywateli, EPRS | Biuro Analiz Parlamentu Europejskiego, https://what-europe-does-for-me.eu/data/pdf/focus/focus17_pl.pdf (30.06.2019).
- PARLAMENT EUROPEJSKI (2021), *Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 20 stycznia 2021 r. w sprawie zapewnienia długotrwałych efektów politycznych Europejskiego Roku Dziedzictwa Kulturowego* (2019/2194(INI), Dz. Urz. UE C 456/24 z 10.11.2021.
- PASCUAL Jordi (2009), *Polityki kulturalne, rozwój społeczny i innowacyjność instytucjonalna, czyli: dlaczego potrzebujemy Agendy 21 dla kultury?* w: W. Kłosowski (red.), *Kierunek Kultura. Promocja regionu przez kulturę*, Warszawa.
- PEARCE Dawid, BARBIER Edward, MARKADYA Anii (1990), *Sustainable Development. Economics and the Environment in the Third World*, Aldershot/Brookfield.
- PERŁO Dorota (2014), *Modelowanie zrównoważonego rozwoju regionów*, Białystok.
- PLEBAŃCZYK Katarzyna (2018), *Role kultury we współczesnych strategiach rozwoju zrównoważonego*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach”, nr 376.
- PURCHLA Jacek (2001), *Dziedzictwo a rozwój. Zarządzanie miastami zabytkowymi a sprawa rynku w doświadczeniach Europy Środkowej*, w: Jacek Purchla (red.), *Od świata granic do świata horyzontów*, Kraków.
- PURCHLA Jacek (2011), *Dziedzictwo kulturowe a kapitał społeczny*, „Małopolskie Studia Regionalne”, nr 1 (21).
- QUIÑONES VILÁ Claudia S. (2018), *Cultural Heritage in the European Union: An Outsider's Perspective*, „Santander Art and Culture Law Review”, no. 2. DOI: 10.4467/2450050XSNR18.026.10380
- ROZPORZĄDZENIE 1295/2013 Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) z dnia 11 grudnia 2013 r. ustanawiające program „Kreatywna Europa” (2014–2020) i uchylające decyzje nr 1718/2006/WE, nr 1855/2006/WE i nr 1041/2009/WE (Tekst mający znaczenie dla EOG), Dz. Urz. UE L 347/221 z 20.12.2013.
- SIEKIERSKI Jan, RUTKOWSKA Małgorzata (2008), *Zrównoważony rozwój jako koncepcja w naukach ekonomicznych*, „Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania”, nr 8.

- SŁOWNIK WSPÓŁCZESNEGO JĘZYKA POLSKIEGO (1996), Warszawa.
- SMITH Laurajane (2006), *Uses of Heritage*, Routledge.
- SUSTAINABILITY AND CULTURAL HERITAGE (W/W), Culture and Creativity, European Commission, <https://culture.ec.europa.eu/cultural-heritage/cultural-heritage-in-eu-policies/sustainability-and-cultural-heritage> (2.05.2023).
- THE BERLIN CALL TO ACTION (2018), <http://www.europanostra.org/wp-content/uploads/2018/06/Berlin-Call-Action-Cultural-Heritage-Future-Europe.pdf> (22.06.2018).
- THORSBY David (2010), *Ekonomia i kultura*, Warszawa.
- THORSBY David (2001), *Economics and Culture*, Cambridge.
- TRZEPACZ Piotr (2012), *Geneza i istota koncepcji rozwoju zrównoważonego*, Kraków.
- TUNBRIDGE John (2018), *Zmiana warty. Dziedzictwo na przetomie XX I XXI wieku*, Kraków.
- UNESCO (2013), *The Hangzhou Declaration: Placing Culture at the Heart of Sustainable Development Policies*, International Congress Culture: Key to Sustainable Development, Hangzhou, China, 2013, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000221238> (17.05.2013).
- YENCKEN David, WILKINSON Debra (2001), *Resetting the Compass: Australia's Journey Towards Sustainability*, Collingwood. DOI: 10.1071/9780643091733
- ZEIDLER Kamil (2010), *Leksykon prawa ochrony zabytków. 100 podstawowych pojęć*, Warszawa.